

MÁTHÉ NÓRA

A SZILÁGYI JÚLIA-FÉLE ESSZÉ

Szilágyi Júlia élete és munkássága

■ Szilágyi Júlia 1936. augusztus elsején született Kolozsváron,¹ és ez a város volt gyermekkorának színhelye is. Az *Álmatlan könyv* című memoárjában² az író kiemelt néhány fontosabb részletet a gyermekkoráról és a családjáról is: magyar zsidó családból származik, a legtöbb rokonát – közelit vagy távolit – Auschwitzban vesztette el, a nyolcéves Szilágyi Júlia pedig édesanyjával Bukarestbe menekült.³ Amint a politikai rendszer engedte, a megcsönkült család visszaköltözött Kolozsvárra, ahol az író magánúton érettségizett 1955-ben, majd a Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát, 1992-től tanára is volt a magyar irodalom tanszéknek.⁴ „1963–67 között a *Dolgozó Nő* művelődési rovatát vezeti, majd kétévi megszakítás után 1969-től nyugdíjazásáig (1991) a *Korunk* szerkesztőségének belső munkatársa.”⁵ A kommunizmus ideje alatt is szerkesztett és publikált, bár a rendszer megnehezítette az értelmiségi munkát, mitöbb, Szilágyi Júlia tevékenységét megfigyelte a Securitate, férjével közös otthonát bepoloskálták, „a korábban beszerzett információk ugyanis elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy a kolozsvári Securitate kérje, és a bukaresti Állambiztonsági Tanács jóváhagyja a Gáll Ernő és Szilágyi Júlia lakásába felszerelt »I. T. X. típusú operatív technikai [lehallgatási] munkálat működtetésének meghosszabbítását 1968. szeptember 1-jéig«. »Gáll Júlia esetében« erre szerintük azért is szükség mutatkozott, mert a célszemély »magyar nacionalista tevékenysége« mellett, a lakásában »egész sor zsidó nacionalista elem is található, és ott ellenséges és nacionalista megbeszéléseket folytatnak.«⁶ Többek között ez az életforma és a politikai rendszer veszélyei terelték más irányba a szerző kritikusi munkáját.

Balázs Imre József szerint Szilágyi Júlia a Szilágyi Domokos, Hervay Gizella, Bodor Ádám és Lászlóffy Aladár generációjának kritikusja lehetett volna, „hosszú távon azzá is vált, csak másként: úgy, hogy előbb másfelé indulva visszaérkezett hozzájuk, anélkül persze, hogy lehorgonyzott volna életműveiknél. Így azok a szövegek, amelyek a gyűjteményes kötetben az esszékről szólnak, már nem kritikák, hanem esszék – olykor esszétanulmányok.”⁷ Bár folyamatosan jelennek meg szövegei különböző folyóiratokban, Szilágyi Júlia ritkán ad ki könyveket. Ezek a kötetek nagyrészt az író esszéit, feljegyzéseit tartalmazzák, irodalmat, politikai és társadalmi kérdéseket dolgoz fel, ezeket a témákat viszont nem az aktualitás szűk tempójában vizsgálja, hanem sokkal lassabban, nyugodtabban. Az általa elemzett könyvek sem a most trendjeit követik, hanem a szerző érdeklődési körét. „1970 táján elsősorban világirodalmi tárgyú írásai alapján illeszthető az aktuális irodalmi körképbe: »Szilágyi Júliát elsősorban a modern világirodalom jelenségei foglalkoztatják (bár első könyvét Switfről írta), a 20. századi franciák jó ismerője. Vitázó hevű cikkekben állt ki nemzedéktársai költészetéért« – áll a *Romániai magyar irodalom 1944–1970* című kötetben.”⁸ De Balázs Imre József azt is észreveszi, hogy későbbi értelmezésekben a francia irodalommal való azonosítását nem em-

E tanulmány közlésével emlékezünk egykori munkatársunkra, Szilágyi Júliára (1936. augusztus 1. – 2025. március 4.) Az írás Máthé Nóra 2017-ben, a BBTE bölcsészkarán megvédett, *A kortárs magyar esszé helyzete. Szilágyi Júlia esszéesztikája* című mesterképzés dolgozatának jelentősen lerövidített változata. Szakírányító: Selyem Zsuzsa.

legetik többé, hiszen úgy tűnik, hogy a szerző ugyanolyan biztonsággal értelmez magyar, angol, orosz, román, német vagy olasz műveket, mint franciákat.⁹ Az egy nemzettel való asszociáció valóban nem állja meg a helyét a Szilágyi-esszék olvasása során. Virginia Woolf, Michel de Montaigne, Albert Camus, Jorge Luis Borges, Thomas Mann, Németh László, Denis Diderot, Babits Mihály, Hervay Gizella, Balla Zsófia, Dsida Jenő, George Sand stb. mind helyet kap a szerző kötetében.

A kommunizmus és a cenzúra ugyan olykor ellehetetlenítette a kritikus munkát, az irodalmi folyóiratok szerkesztői kompromisszumok révén és fokozott óvatossággal tudták a véleményüket kifejtteni, de Szilágyi Júlia esetében nem csupán ez az egy ok terelte el a kritikus munkától. Egy Selyem Zsuzsával folytatott nyilvános levélváltásban megmagyarázza, hogyan kötött ki az esszé műfaja mellett, ez akár írói hitvallásának is tekinthető: „nem határoztam el, hogy márpedig én nem írok többé kritikát. Más történt. Észrevettem, hogy amit – egyre ritkábban, egyre több aggálllyal, kétellyel viaskodva – egy-egy könyvről vagy többről, egy íróról, életműről írok – mind ritkábban tiszta kritika (mi is az? és milyen?), és mindinkább személyes, olykor egyenesen vallomások kitérőkkel valamerre kanyargó folyamat: szövegek, emlékek, barátságok, szorongások összeöltögetése valamivé, aminek sem elejét, sem végét nem tudom. Menthetetlenül összekeveredett élet és irodalom. Ez lenne az esszé? Ezt sem tudom. Annyi bizonyos, hogy most már nem tudom elválasztani a szigorúan vett szakmai feladatot a szubjektíven értelmezett, átértelmezett privát szférától.”¹⁰ Balázs Imre József szerint ez a személyesség viszont korántsem azt jelenti, hogy „a Szilágyi Júlia-írások lépten-nyomon valamilye személyes és személyeskedő ízt hordoznának. A személyesség ezekben a szövegekben nem a kitárulkozásé, sokkal inkább a mélyen érintettséget jelenti – az olvasmány által kiprovokált kérdések, problémák tudatos vállalását.”¹¹

A Szilágyi Júlia-féle esszé

■ Szilágyi Júlia a 2002-ben megjelent *Versenymű égő zongorára* című kötetének utolsó esszéjében egy kérdést jár körül, a kötet végszója is ez marad: lehet-e esszét tanítani? „De hogy lehet-e ezt tanítani? Van-e az élménynek módszertana? És lehet, hogy van önmagát még fel sem ismert pedagógiája?”¹² Ezekre a kérdésekre pedig egy roppant egyszerű, őszinte választ kap az olvasó: „Nem tudom. Meg lehet próbálni. [...] Nem is kell hozzá túl sok minden: néhány könyv, sok-sok idő az olvasásra, meg hely, persze, és vitakedv. Érdeklődés. És semmi nagyképűség.”¹³

Ugyanezzel a szöveggel találkozunk a *Lehet-e esszét tanítani?* elején, az író beékeli a könyvcímadó esszét a kötet elejére, majd innen folytatja a gondolatmenetet. A könyv két részre oszlik: az első felében Szilágyi Júlia esszéről szóló esszéit olvashatjuk, a második felében pedig az általa említett írótól kapunk szövegrészeket, hasonlóan egy tankönyvhöz, amelynek az elméleti részét követi a szöveggyűjtemény. Tompa Andrea szerint ez a formátum úgy működik, mint olvasók vagy tanárok számára alkalmazható modell, amelyet akár tanórán is használhatnának, mivel „mint afféle »close reading«-ek, szövegértelmezések, rámutatnak a kísérlet és az élmény műfajának – ez utóbbit a szerző hangsúlyozottan megkérdőjelezi, a »műforma« fogalmát engedve inkább meg – sokszínűségére, sokműfajúságára, polifóniájára, szerkezetére és nyelvére, ellentmondásaira, netán hibáira.”¹⁴ Itt viszont megszűnik minden hasonlóság a szokványos tankönyvekkel és a szokványos akadémikus beszéddel. A kötet hangneme inkább hasonlít egy személyes beszélgetéshez, nem oktató, autoritativ figuraként ismerjük meg az írókat. Ezt az érzést Szilágyi már a könyv első oldalán megalapozza, az „Előszó helyett” bevezetőt a „Személyesen” alcímmel látja el, majd vallomással indít: „Az én koromban az ember már úgy építkezik, hogy az alapozás egyben tetőszerkezetül szolgál és fordítva. Ott folytatom tehát a mondókámat, ahol utoljára abbahagytam.”¹⁵

Radnóti Sándor szintén kiemeli a tankönyvre emlékeztető szerkezetet mint a kötet meghatározó elemét, viszont mint író és mint tanár örömmel jegyzi meg, hogy Szilágyi Júlia „nem bajlódik azzal, hogy mi nem esszé, hanem azzal foglalkozik, hogy mi minden lehet esszé.”¹⁶ A szerző nem időz sokat a műfaj meghatározásánál, inkább arra összpontosít, hogy szövegekkel illusztrálja, hogy mi minden tartozik az esszé ernyője alá. Radnóti szerint a műfaji meghatározás nem is fontos Szilágyi Júlia számára, mivel amikor az esszéről beszél, akkor „egy magatartásra, sőt talán életformára gondol, amely az olvasásból ered és oda tér vissza, s amit útba ejt, az a kötetlen, szép, és ugyanakkor jelentős beszélgetés. Az esszé legtermészetesebb gesztusa ugyanis az olvasmányélményből való kiindulás, az olvasásra tanítás, s ezért Szilágyi Júlia esszé-olvasmányélményeket fölelevenítő esszéi a műfaj közepébe találnak.”¹⁷

A bevezető szövegben Szilágyi összefoglalja, hogy mit gondol az esszéről mint műfajról: elsősorban nem szívesen nevezi műfajnak, mivel az rendszerezést jelent, bár belátja, hogy valamilyen módon meg lehet ragadni a szövegtípus tulajdonságait.¹⁸ Ugyanakkor, amint példákat kezd vizsgálni, mintha több akadályba ütközne: beszédhelyzetnek, olvasásélménynek, „értekező lírának” nevezi, melyet elemezni lehet, de megragadni az esszenciáját nem olyan egyszerű. Ezért a kötet következő részében inkább elemez, esszéírók, művek kapcsán mutatja meg az olvasónak, hogy milyen is az a műfaj, amit kísérletnek nevezett el Montaigne.

Elsőként az esszé megteremtőjét emeli ki a *Montaigne kora és találmánya* című szövegben, melyben több író szempontját mutatja meg: Márai szerint Montaigne munkája unalmas, és csupán egy-két mondat érdemleges abban a szövegrengetegben, ami az esszékötetet képezi; ezzel szemben Babits rajongóan nyilatkozik róla, Lyotard pedig egyenlővé teszi Montaigne-t az esszével, „az esszé (Montaigne) posztmodern...”¹⁹ Ezzel Szilágyi Júlia is egyetért, „szabályokhoz nem igazodva dolgozik, talán nem is munka, amit csinál, és ez éppen megfelel a kritériumnélküliség posztmodern kritériumának!”²⁰ Történeti pillanatnak nevezi azt, hogy Montaigne magát állítja a szövege központjába mint magánembert, mint olyan személyt, akinek a mondandója nem feltétlenül az olvasóihoz szól, és nem is a közönség figyelembe vételével ír, hanem csupán mint egy reflexív, önmegkérdőjelező, olykor önmagával párbeszédet folytató, gondolkodó ember.

Szilágyi a kötet szöveggyűjteményébe több Montaigne-esszét is választ, melyek alátámasztják ezt a nagy fordulatot: a *Háromféle társaság* című szöveget azzal indítja Montaigne, hogy a spontaneitás fontosságáról értekezik: „Önmagának nem jó barátja, még kevésbé ura, hanem rabszolgája – aki mindig következetes s oly makacsul ragaszkodik kiszabott útjához, hogy nem lehet eltéríteni, nem lehet ama bizonyos kerékvágásból kizökkenteni.”²¹ Ez az esszé egy önelemző vallomás, melyben Montaigne saját személyiségéről von le következtetéseket, elárulja, hogy nehéz természetű, nem szeret jelentéktelenségekről csevegni, illetve azt, hogy tudatában van annak, hogy az olykor faragatlan viselkedése miatt kering róla egy-két nevetséges sztori. Ezt viszont vállalja, mivel számára a magányba vonulás és az olvasás inkább gyümölcöző tevékenység, mint a jelentéktelen beszélgetések. „Az olvasás arra való, hogy munkára fogja és serkentse az agyamat, az elmémnek ad dolgot – nem az emlékezetemnek.”²²

Ebben a tekintetben Montaigne posztmodern jellemvonásai nyilvánvalók: nem törekszik történeti-történelmi pontosságra, nem tartja az olvasást (és az írást) az emlékezés eszközeként, a személyes történetek, élmények fontosabbak esszéiben, mint bármilyen más eleme ezeknek a szövegeknek. Ezeket a kísérletező gondolatokat elsősorban önmagának szánja, egyfajta önanalízist végezve. Szilágyi Szerb Antalt idézve világít rá arra, hogy újdonság az a „szellemi önzés” és az a tudat, hogy az ember is lehet a művészet tárgya és anyaga is²³, emellett azt is fontosnak találja, hogy Montaigne „nem keresi olvasója kegyét, nyoma sincs itt az ajánlások

modoros alázatosságának [...], nem vét a kor szellemi illemta ellen. Inkább új illemtant vezet be, a szabad emberét [...]. Az őszinteséget is az illem részévé teszi, így kapcsolja össze a lelkiismeretet a szabadsággal.”²⁴

Montaigne értékét Szilágyi abban is látja, hogy az író felismeri a kapcsolatot az írás és a beszéd között, és a kettőt összehangolja, nem elkülöníti, így a montaignei esszé olyan beszélgetést idéz, ami közvetlen, őszinte, valóságghú, vagyis utat enged a csapongásnak, az író gondolatai bármikor elkalandozhatnak. „Amikor bevallja, hogy beszélgetéseit többre tartja írott dolgainál, Montaigne jelezni látszik nemcsak azt, hogy milyen irányban keresendő ennek az új műformának a forrásvidéke, hanem azt is, hogy ő maga mit tart saját stílusában a legerősebb színnek.”²⁵ Sőt Szilágyi úgy gondolja, hogy Montaigne jellemvonásai, személyisége alakítója az esszének mint műfajnak a mai napig,²⁶ az ő introspektív tudatossága irányítja a további esszéisták szövegeinek alakulását is.

Az *Esszé és szóbeliség* című esszében a hang kérdését boncolgatja az író: „De honnan jön ez a bizonyos hang? Nagyon messziről. Alighanem az írásbeliség előtti kultúrákból. Mesélő hang ez, szabad, olykor önfeledt. Az esszé, ha valóban az, még mindig az élőbeszéd hanglejtésével, hangsúlyaival, természetességével hat az olvasóra.”²⁷ A *Borges oral* című esszékötet kapcsán elmélkedik erről a bizonyos hangról az író, melyet már Montaigne is alkalmaz, viszont úgy tűnik, hogy ez a jellemvonás megelőzi nem csupán a műfaj kialakulását, hanem akár az írásbeliséget is. Szilágyi úgy gondolja, hogy akkor, amikor Borges *A Krimet* elmondja 1978 júniusában, akkor a beszélni-írni-olvasni hármast köti össze, „a megszólításról lemond, úgy kezd beszélni, mint aki társaságban, hirtelen elhatározással szólal meg, vagy kettesben diskurál valakivel. Nyoma sincs annak, hogy figyelembe venné a beszédhelyzet olyan körülményeit, amelyek egy (egyetemi) hallgatókkal tele terem fizikai és pszichikai akusztikájával függenek össze.”²⁸ Ezt az érzést kelti a szöveg akkor is, hogyha olvassuk: már-már látjuk szemünk előtt a gesztusokat, halljuk a hangot, amely társalog és nem előadást tart, mi több, Szilágyi rámutat arra tényre is, hogy a szöveg nem valamilyen logikus szerkezet alapján építkezik, „hanem szinte rögtönzéseként, a spontaneitás erejével hat olvasva is, mint eleven élmény igazolódik benne az élőbeszéd egyszerűsége.”²⁹ A személyességnek pedig az is része, hogy az író (vagy Borges esetében az előadó) belopja magát a szövegbe, akár egy lírai műben.

A *Lehet-e esszét tanítani?* nem ad konkrét választ arra, hogy végülis lehet-e, sőt nem ajánl az író didaktikai módszereket, és nem ad egy konkrét új meghatározást sem arról, hogy mi az esszé. Ehelyett a műfaj képlekenységéről, sokszínűségéről és lehetőségéről kap „iskolapéldát” az olvasó. A szövegtípus körül zajló vitákat és érveket mintha teljeseen félretenné Szilágyi Júlia, ehelyett egy másik, fontosabb perspektívát mutat meg: az esszék olvasása és értelmezése érdekében nem fontos az, hogy milyen formai vagy tartalmi elemeket foglal magába. Sokkal fontosabb az író személyisége és személyessége, a szöveg orális hagyományra emlékeztető beszélgető stílusa, amely tovább hangsúlyozza a szerző személyének fontosságát.

Szilágyi Júlia kötete azt sugallja, hogy elsősorban olvasni kell. Az esszét mint műfajt, mint írói magatartást vagy mint kifejezésmódot úgy lehet a leginkább megismerni, hogy minél több, minél többféle szöveget olvas az ember. A *Lehet-e esszét tanítani?* című esszé végén is ezt a választ adja az író: „Nem is kell hozzá túl sok minden: néhány könyv, sok-sok idő az olvasásra, meg hely, persze, és vitakedv. Érdeklődés. És semmi nagyképűség.” Ezzel a gondolattal zárja a *Versenymű égő zongorára* című könyvét, majd ezt példázza a *Lehet-e esszét tanítani?* című kötetben. Az esszé befogadása, megismerése és értelmezése elsőként az olvasástól függ, és csupán az olvasás segítségével lehet ennek a műfajnak a jellemzőit továbbadni.

Szilágyi Júlia esszéesztikája

■ Szilágyi Júlia esszéírói pályájáról a legtöbb kritikus, tanítványa azt emeli ki, hogy precíz és alapos szövegeket ír, a tájékozottság a legszembetűnőbb jellemzője köteteinek, melyeknek elég a tartalomjegyzékére rápillantani ahhoz, hogy megtudja az olvasó: a 20. századi és kortárs irodalmat több nemzet és irányzat jellemzőin át látja a szerző. Mégsem tudományos értekezések, tanulmányok ezek. Az író hangneme és viszonyulása az irodalomhoz különbözik a kritikusai vagy az akadémikus módszertől, amelyet elvárna az olvasó olyan szövegektől, amelyek az irodalomról szólnak. Szilágyi Júlia esszéinek magját az író attitűdje jelenti: az irodalmat csodáló, élvező ember hangja ez. „Valaki, aki még a határidők poklában sem lépett ki önnön alkataból, nos egy ilyen ember már pusztán emiatt is tiszteletet érdemel. De nem csupán erről van szó. Hanem arról is, hogy a különböző folyóiratok felkérésére írott elemzések ugyanolyan mélyek és alaposak, mint azok, amelyekre a szerző sejthetően több időt szánhatott. Valaki, akinek mindig van ideje – azt hiszem, ez az esszéíró egyik legjobb meghatározása; s ezt a meghatározást mintha csak rászabták volna”³⁰ – vélekedik Demény Péter.

Szilágyi Júlia első kötetei az irodalomról szólnak, kevésbé reflektálnak személyes, a szerző életére vonatkozó részletekre. A személyességet nem az autobiografikus írás hozza létre, hanem az intellektualitás jelenléte, az író-olvasott szöveg viszonyt hordozzák az első kötetek esszéi. Szilágyi mélyen elemez egyes szerzőket, költőket, trendeket, ugyanakkor egy-egy elemzése alanyát ismeri, kedveli, tehát nem csupán a szöveggel folytat diskurzust, hanem más írókkal, barátokkal, ismerősökkel is. Az egymás mellé állított kötetei Egyed Péter *Irodalmi rosta* című könyvére hasonlítanak: Egyed kötete egy alternatív, irodalomtörténeti kánontól eltérő betekintést enged az erdélyi irodalomba 1976 és 2014 között, de ezáltal a saját irodalomszemléletét és véleményét is hozzáköti az időszakhoz, amit bemutat: „ez a könyv nyilván kifejez engem, hiszen némi utószerkesztéssel valóban rendszerbe hozza irodalmi tevékenységem tartalmát. Arról írtam tehát, amit magam is akartam, és ahogy akartam. Ez nem jelenti azt, hogy nem lettek volna el nem fogadott vagy visszautasított kéziratok, vagy hogy én teljesen egyetértettem volna azoknak a lapoknak a szerkesztéspolitikájával, ahol – nagyjából 1984-ig – közöltem.”³¹ Szilágyi Júlia esszékötetei, főként az első gyűjtemények – *A helyszín hatalma* (1979), *Mit olvas ön, Hamlet herceg?* (1993), *Versenymű égő zongorára* (2002), *Lehet-e esszét tanítani?* (2007) – hasonló módon építkeznek, de nem csupán az erdélyi irodalomra terjednek ki. A Szilágyi-kötetek a modern, a posztmodern és a kortárs irodalmat mutatják be, a művek összessége pedig kirajzolja a szerző irodalomszemléletét. Ezen kötetek nagyjából Szilágyi Júlia folyóiratokban publikált esszéit tartalmazzák; párbeszédet folytatnak egymással, sok esszé több kötetben is megjelenik, másokat viszont nem választ ki a szerző, hogy újabb könyvekben is közöljék. Emellett bővül a repertoár, olykor ugyanarról az íróról több mű is születik, viszont más pozícióból szólnak meg a szövegek, vagy kiegészítik az azelőtti véleményt. Amint ezt az előző fejezetben tárgyaltam, a *Lehet-e esszét tanítani?* különbözik az első három kötettől: ennek a kötetnek az a célja, hogy megragadja a jó esszé jellemzőit, ugyanakkor ezáltal Szilágyi Júlia a saját írói magatartására is reflektál, sőt egy szöveggyűjteményt is csatol a kötethez, így afféle tankönyvi struktúrát hozva létre. Ennek ellenére a *Lehet-e esszét tanítani?* nem hordoz semmilyen más tankönyvi jellemzőt, sőt talán ellenáll a pedagógiai módszertannak. A könyv végére csatolt szöveggyűjtemény mintha arra ösztönözné az olvasót, hogy ne hagyja abba az olvasást, folytassa, olvassa az általa említett szerzőket és másokat is.

A helyszín hatalma, a *Mit olvas ön, Hamlet herceg?* és a *Versenymű égő zongorára* tradicionális értelemben vett esszékötetek: Szilágyi Júlia esszéit tartalmazzák, melyeknek nagy része folyóiratokban jelent meg. A leghosszabb, reprezentá-

tív kötet a *Versenyvíz...*, amely tartalmaz szövegeket az azt megelőző két könyvből is, de újakat is. A szerző különböző módon csoportosítja a szövegeit, más-más sorrendet állít fel kötetenként, más kontextusba helyezi az ismétlődő szövegeket, másokat pedig nem emel át frissebb kötetekbe, különböző indokok miatt.

A következő két kötet, a *Jegyzetek az akváriumból* (2010) és az *Álmatlan könyv* (2014) más hangnemben íródtak. A *Jegyzetek...* két szövegtípusból építkezik: az első rész rövidebb, olykor csupán pár sornyi szövegeket tartalmaz, amelyek a kötet címében megjelenő „jegyzetek” kategóriába sorolhatók. Ezek egy-egy gondolatot ragadnak meg, a szerző nem bontja ki őket hosszban, hanem úgy működnek, mint egy-egy megjegyzés, amit Szilágyi újságban olvasottakhoz, az utcán látottakhoz kapcsol. A kötet második felében „egész” esszéket olvashatunk, amelyek nem térnek el a szerző eddigi köteteiben látottaktól.

Szilágyi Júlia munkásságában fordulatként emelhető ki az *Álmatlan könyv*, amit a szerző maga memoárként határoz meg. A kötet különálló szövegeket tartalmaz Szilágyi gyermekkoráról, családjáról, dokumentálja az atrocitásokat, amelyek a kolozsvári zsidókat érték, ezeket viszont a gyermekkori emlékeiből állítja össze, egy olyan időszakból, amikor ő maga sem értette, hogy pontosan mi történik vele és családjával, aminek tagjai egyre csak tűntek el körülé, majd ő maga is menekülésre szorult. A kötet utolsó szövege, az *Epilógus* meg is magyarázza Szilágyi Júlia szándékát az *Álmatlan könyvvel*: „Nem őseim vallása jelölte ki helyemet a világban, hanem az őseim története, pontosabban történetei, ahogy Thomas Mann mondatja ki Józseffel azt, amit a kultúrák teljességével azonosít. Más szóval az egyetemességgel. Egyfajta védelemmel, amelyre mi, emberek, mindnyájan rászorulunk. Valahányszor nézegetem viharvert családi képeimet, ez az elvontnak tűnő egyetemesség megelevenedik, mint korok, nemzedékek, nők és férfiak, öregek és gyermekek minduntalan szétszakított közössége. Mint egyénekre bomló sorsunk. Akarom, hogy halottaim túléljenek.”³²

A kötet tehát nem csupán az önéletírás funkcióját tölti be, hanem emléket állít, olykor nem is Szilágyi Júlia a történetek főszereplője, hanem mint megfigyelő és mint tanú mutatja be a történeteket. A kötet nem kíséri végig Szilágyi Júlia életét, csupán a gyerekkora meghatározó pontjairól és olyan pillanatokról, emlékfoszlányokról számol be, amelyek számára a családját jelentették. Az *Álmatlan könyv*ben is található olyan esszék, amelyek korábban születtek, viszont a kötet nagyrésze önéletírási szándékkal íródott.

Személyesség, személyiség és a jegyzetek

■ A *Jegyzetek az akváriumból* második része a „megszokott” esszéformátumot mutatja be, de az előző kötetekhez képest ezek a szövegek is személyesebbnek hatnak. A hangnemváltás okának tekinthető a politikai rendszer változása és a romániai társadalom demokratizációja: az új esszében explicitebb módon nyilatkozhat a szerző olyan témákról, amelyeket a diktatorikus rendszerben csak burkoltan vagy olykor sehogy sem tudott megosztani. A *Jegyzetek az akváriumból* témaköreire tartozik a zsidóság, kisebbségi lét, cenzúra, vallásosság, barátok, munkatársak elvesztése stb. A szerző hangnemében érezhető a legnagyobb változás: sokkal közvetlenebbek, élőbeszédszerűbbek ezek a rövid jegyzetek, az esszék pedig, a személyes tartalmuk révén, szintén közelséget sugallnak.

Szilágyi Júlia esszéi több szempontból elemzik a zsidóságot mint identitást és mint az identitás válságát, több olyan diktatórikus, embert próbáló rendszerben, amelyek az embert ellenségé formálják és ártatlanul büntetik. A két önkényuralmi rendszert megélt szerző saját érzelmeit és következtéseit is átadja az olvasónak ezeken az esszéken keresztül: Komlós Aladárral, Mihail Sebastiannal és másokkal szóba elegyedve, olykor az olvasót is meginvitálva, megszólítva próbálja feldolgozni a traumát, ami nem csupán őt, hanem a körülötte lévőket is érinti. Az esz-

székben az értelmezés, a gondolatmenet kidolgozása során bontja ki a saját véleményét, a saját álláspontot gyakran mintegy szembeállítva azzal a szöveggel, amit épp elemez.

A *Jegyzetek az akváriumból* első felében viszont rövidebb szövegek találhatók, amelyek csak egy-két gondolatot foglalnak össze, általában nagyon tömören. Ezek a jegyzetek az önéletírás egy érdekes formáját eredményezik: nem nevezhetők naplójegyzeteknek, mivel nem az író életére, napjaira vonatkoznak, a legtöbbjük csupán a gondolati síkra terjed ki, nem számol be eseményekről, az élet konkrét menetéről. Némelyik rövid szöveg a jelenre vonatkozik, mások visszatekintenek előző rendszerek, barátságok, munkakapcsolatok felé. Hangnemek is személyesebbnek tűnik olykor, mint az esszék szövegei, viszont ugyanazt az esszéisztikus esszenciát hordozzák, mint a fent tárgyalt művek. Szilágyi olykor ezekben a rövid szövegekben árul el a legtöbbet a saját álláspontjáról. Példaként tekinthető a *Titok, élet, irodalom* című jegyzet: „A titok csak a művészetben kiabálható világgá. Szülőgyilkosságról, vérfertőzésről csak suttogva beszélnek a családok, a szomszédság – vagy úgy sem. Az irodalom kiviszi a bűnt a négy fal közül, felmutatja és átalakítja tanúságtétellé, aurát ad neki, a nyilvánosság auráját, elemzi és nevel vele, elrettent, kíváncsiságot, kaján vágyamat, hogy a másik ember sebében turkáljak, részvétté nemesíti, engem a képmutatás erkölcsi erejével tesz jobbá, mint amilyen vagyok, lehetséges tettesből így válhatok az irodalom bevallható segítségével az erény támaszává, a bűn ostorozójává, közönséggé a színházban, olvasóvá a könyvtárban.”³³

A szöveg rövid, tömör és gondolati síkon halad, viszont az író ars poeticájának is tekinthető: a fent említett esszék mindegyikéhez társítható, történelem-, irodalom- és írásszemléletét is összefoglalja benne Szilágyi. Az irodalmat nem csupán azért tartja fontosnak, hogy szórakoztasson, hanem azért, mert igazságnak, tabunak és nehezen megemészthető témáknak is teret ad, ugyanakkor tanúvallomásnak is tekinthető, és arra is szolgál, hogy az olvasók erkölcsi irányítóját kiigazítsa. Ezeket a visszatérő témákat sikeresen megragadja a szerző egy-egy pár soros írásban, amelyek nem személyeskednek, de vallanak Szilágyi látásmódjáról.

Az *Álmatlan könyv*, ahogy azt korábban említettem, azzal a céllal íródott, hogy emléket állítson a szerző családjának, így az eddig megjelent kötetek közül ez tartalmazza a legtöbb és a legexplicitebb önéletrajzi esszét: Szilágyi különböző szegmenseket mutat be a gyerekkorából és a családjáról, mesél, emlékeket idéz fel, beavatja, sőt arra invitálja az olvasót egyes szövegeiben, hogy tekintsen be a családi albumba, vegye szemügyre ezeket a részleteket.

■ JEGYZETEK

1. Fischer Lilla: *Szilágyi Júlia*. In: Dávid Gyula (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. Online: <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/4459>.
2. Szilágyi Júlia: *Álmatlan könyv*. Komp-Press, Kvár, 2014.
3. Uo. 75-82.
4. Fischer: i. m.
5. Uo.
6. Tibori Szabó Zoltán: *Gáll Ernő, az irredenta* (3. rész). *Látó* 2015/3. Online: <http://www.lato.ro/article.php/G%C3%A1ll-Ern%C5%91-az-irredenta-3-r%C3%A9sz/3057/>. Tibori Szabó Zoltán a Securitate dokumentumaira hivatkozik, részletesen beszámol a teljes procedúráról, ami a poloskák felszerelését megelőzte, majd a dokumentált jóváhagyást is bemutatja, illetve a Szilágyi Júlia ellen irányuló kettősen sovíniszta vádak is ezekben a dokumentumokban találta.
7. Balázs Imre József: *Az intenzitás visszahódítása* (Szilágyi Júlia: *Versenymű égő zongorára*). *Holmi* 2003/2. 275.
8. Uo.
9. Uo.
10. Selyem Zsuzsa – Szilágyi Júlia: *Levélváltás*. *Látó* 1998/8–9. 182.
11. Balázs: i. m. 275.

12. Szilágyi Júlia: *Versenymű égő zongorára*. Mentor, Mvhely, 2002. 465.
13. Uo.
14. Tompa Andrea: *A másik szabadság*. Holmi 2008/6. Online: <http://www.holmi.org/2008/06/tompa-andrea-a-masik-szabadsag-szilagyi-julia-lehet-e-esszet-tanitani>.
15. Szilágyi Júlia: *Lehet-e esszét tanítani?* Komp-Press, Kvár, 2007. 5. (A továbbiakban Szilágyi 2007)
16. Radnóti Sándor: *Az értekező líra*. Élet és Irodalom 2008 március 7. Online: <http://www.es.hu/cikk/2008-03-10/radnoti-sandor/az-ertekezo-lira.html>
17. Uo.
18. Szilágyi 2007. 10.
19. Uo. 16.
20. Uo.
21. Michel de Montaigne: *Háromféle társaság*. Ford. Oláh Tibor. In: Szilágyi 2007. 106.
22. Uo. 107.
23. Szilágyi 2007. 19.
24. Uo.
25. Uo. 23.
26. Uo.
27. Uo. 41.
28. Uo. 45.
29. Uo.
30. Demény Péter: *A türelem kastélya*. Erdélyi Riport 2002/4. 28.
31. Egyed Péter: *Irodalmi rosta. Kritikák, esszék, tanulmányok (1976–2014)*. Polis, Kvár, 2014. 12.
32. Szilágyi Júlia: *Álmatlan könyv*. Komp-Press, Kvár, 2014. 119.
33. Szilágyi Júlia: *Jegyzetek az akváriumból*. Komp-Press, Kvár, 2010. 22.

